

УДК 81'373.421:001.4

І. І. Ворона,
аспірант

(Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка)

ДО ПИТАННЯ СЛОВОТВІРНО-МОРФОЛОГІЧНОЇ СИНОНІМІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ)

У статті проаналізовано проблему словотвірно-морфологічної синонімії в українській церковно-релігійній термінології. Розглянуто погляди вчених на словотвірну синонімію і запропоновано власне розуміння цього явища, визначено типи словотвірно-морфологічних синонімів у досліджуваній терміносистемі.

За останні десятиліття було опубліковано значну кількість наукових досліджень з баченням проблеми синонімії в термінології, що спричинило виникнення різних поглядів на існування термінів-синонімів. Деякі мовознавці вважають термінологічну синонімію негативним явищем (А. Коваль, С. Толикіна), оскільки вона ускладнює оволодіння термінологією; часто спричиняє неоднозначне її сприймання [1: 113-114]; терміни-синоніми часто є зайвими і порушують обов'язкову умову термінології – відсутність у терміна синонімічних відповідників. Як зазначає І. Кочан, "природа терміна як особливого виду мовного знака передбачає однозначну відповідність між словом і поняттям" [2: 32]. Інші (О. Ахманова, В. Даниленко) стверджують, що терміни-синоніми корисні, бо кожен з них по-різному розкриває зміст поняття; існування термінів-синонімів допомагає знайти шляхом відбору найбільш точну назву на позначення певного поняття [3: 61]; наявність синонімів у термінології дозволяє уникнути повторів при викладі матеріалу; терміни-синоніми повністю забезпечують комунікативні потреби користувачів [4: 30].

Синоніми в термінології позначають одне і те ж саме поняття, але відрізняються семантикою словотворчих елементів, етимологією, ступенем сучасності та особливостями функціонування. На думку А. Євгенєвої "синонімічні зв'язки й відношення слів зовсім не такі прості, як це може здаватися, якщо при їх аналізі спиратися тільки на значення слів, не беручи до уваги всіх інших сторін, що пов'язують слово з системою мови загалом (словотвірною, морфологічною, парадигматичною, синтаксичною" [5: 20].

Зміни у суспільному житті призвели до зрушень у релігійній ситуації в Україні, що, у свою чергу, сприяє вивченню української церковно-релігійної термінології, яку через складні історичні обставини протягом багатьох років не вважали об'єктом, гідним вивчення. Надзвичайно **актуальним** залишається питання синонімії у церковно-релігійній термінології, зокрема одного з її видів – словотвірно-морфологічної.

Мета нашої статті – охарактеризувати словотвірно-морфологічні синоніми в церковно-релігійній термінології (ЦРТ). Досягнення мети є можливим завдяки розв'язанню таких **завдань**: розглянути різні погляди вчених на словотвірну синонімію та варіантність і запропонувати власне розуміння цих явищ, з'ясувати суть поняття "словотвірно-морфологічна синонімія", встановити причини виникнення словотвірно-морфологічних синонімів та розглянути їх типи у досліджуваній терміносистемі.

Питання словотвірної синонімії, яке вперше теоретично обґрунтував І. І. Ковалик, порушувалося переважно у зв'язку з вивченням лексичної синонімії і стосувалося, насамперед, синонімічних відношень між спільнокореневими лексичними одиницями з різними словотвірними афіксами [6].

У сучасному мовознавстві лексичні одиниці із спільною твірною основою й однаковим значенням, оформлені різними, але близькими за функцією афіксами, досі не мають загальноприйнятого найменування. Їх називають спільнокореневими синонімами, словотвірними синонімами, морфологічними синонімами, словотвірними варіантами, морфологічними варіантами, варіантами слів, дублетами, лексико-словотвірними варіантами тощо.

За останні десятиліття дослідники зробили помітний внесок у вивчення явища словотвірної синонімії. Варто відзначити такі важливі праці: розділи в книгах О. С. Ахманової [7], монографія Р. П. Рогожникової "Варіанти слів в російській мові" [8], дослідження В. А. Гречко [9] та ін. Проте немає жодного ґрунтовного дослідження словотвірно-морфологічної синонімії в термінології, зокрема в церковно-релігійній терміносистемі, що і спричинило наше зацікавлення цією темою.

Однією з першочергових проблем, пов'язаних із дослідженням явища словотвірної синонімії, є визначення самого поняття словотвірного синоніма.

Дослідники по-різному розв'язують питання про словотворчі синоніми, дотримуючись різних думок щодо визначення специфіки словотворчої синонімії. Так, О. С. Ахманова, виділяє фонетичні та морфологічні варіанти, відносячи до них всі спільнокореневі слова з тотожними значеннями, а

словотвірними синонімами вважає лише різнокореневі лексеми. Межа синонімії, за теорією О. С. Ахманової проходить у словотвірних явищах: усі спільнокореневі утворення з тотожним значенням лишаються поза межею синонімії, а синонімічною системою охоплюються слова, семантичні зв'язки яких базуються на близькості значень. Проте сама дослідниця відзначає складність й нечіткість такого підходу: "Внаслідок того, що різні афіксальні словотвірні морфеми мають різний ступінь лексико-семантичної самостійності, практично відрізнити різні слова-синоніми від різних словотвірних (морфологічних) варіантів одного слова виявляється часто нелегко, тим більше, що в мові безперервно відбуваються різноманітні процеси, які то приводять до семантичної диференціації варіантів одного й того ж слова та перетворення їх у різні слова, то до стирання семантичних відмінностей і збігу первісно різних слів в одному слові" [7: 215].

Л. О. Симоненко розглядає спільнокореневі утворення з різними афіксами, але однаковим лексичним та граматичним значенням як словотворчі варіанти [10: 39].

Л. Дідківська та Л. Родніна вважають ряди спільнокореневих дериватів, які належать до однієї частини мови і оформлені рівнозвучними афіксами з однаковим, спільним словотвірним значенням спільнокореневими синонімами [11: 5]. Різносукфісні деривати спільної основи, які виявляють додаткові значення або відтінки значень із збереженням спільного основного значення, вони розглядають як лексичні варіанти, або варіанти слова [11: 88].

Не можемо не погодитися з твердженням О. І. Нечитайло, "що спільнокореневі одиниці, навіть якщо вони ідентичні за своїм значенням, не можуть бути варіантами одного й того ж слова через те, що вони утворені за допомогою деривації, тобто основного способу утворення нових слів" [12: 20]. Спільнокореневі слова з однаковими значеннями є окремими, самостійними словами, що виникають завдяки наявності в мові паралельних (синонімічних) словотвірних засобів. Р. П. Рогожникова вважає, що "збіг у значенні спільнокореневих слів, подібність їх зовнішнього вигляду зближують спільнокореневі слова з варіантами слів. Але відмінності в їх морфологічній структурі, наявність словотвірних афіксів не дають можливості вважати їх варіантами слів. Як різні слова, що зближуються значеннями, вони і входять до проблеми синонімії" [8: 162]. Тобто, наявність будь-якої відмінної словотвірної морфеми служить ознакою різних слів, а не варіантів одного слова.

І. І. Ковалик відносив ряди спільнокореневих утворень з однозначними, але рівнозвучними суфіксами до словотворчих суфіксальних синонімів, розглядаючи їх в контексті визначення мовного синоніма [6: 21-22].

І. К. Білодід називає однокореневими синонімами слова, що мають лексико-семантичну спільність, виражену коренем, і семантичну чи стилістичну відмінність, яку надають їм афікси [13: 87].

Як свідчить проведене дослідження, спільнокореневі одиниці із однаковим значенням навряд чи можна відносити до варіантів того самого слова, адже вони виникли внаслідок словотвору при застосуванні існуючих в мові паралельних словотворчих засобів і функціонують як самостійні слова.

Погоджуючись із думкою О. І. Нечитайло, словотвірно-морфологічними синонімами вважатимемо слова, що мають лексико-семантичну спільність, виражену коренем і семантичні або стилістичні відмінності, привнесені в них афіксами [12: 21].

У нашому дослідженні ми оперуємо термінами "словотвірно-морфологічна синонімія", "словотвірно-морфологічні синоніми", адже ми маємо справу не лише із словотвірною синонімією, але й синонімією морфем, оскільки "словотворчими суфіксальними синонімами називаються ряди однозначних утворень з однаковою словотвірною основою з однозначними, але різнозвучними суфіксами" [6: 21-22]. Саме тому з погляду морфеміки серед термінів-синонімів виділяємо такі одиниці, які за умови спільності кореня, граматичного та лексичного значення мають відмінності у морфемній структурі.

Словотвірні синоніми вперше в українському мовознавстві описує І. І. Ковалик, виділяючи два різновиди: гомоосновні та гетероосновні. У ЦРТ трапляється значна кількість словотвірно-морфологічних синонімів:

а) омоосновні синоніми: *відпуст – одпуст, побожно – набожно, помазанець – помазаник, середохрестя – середохресний тиждень, посвячене – свячене, хрещениця – похресниця, освячувати – святити, обручати – заручати;*

б) гетероосновні синоніми: *проповідальниця – казальниця, ікона – образ, артос – дарник, проповідувати – казати, хиротонія – рукопокладення, чотка – вервиця, траур – жалоба, сакральне – свячене, свічконосець – лампадик, покутник – каяник, паломник – прочанин та ін.*

Словотвірно-морфологічну синонімію ЦРТ представлено синонімічними одиницями різних способів терміноутворення: синонімічні утворення різних моделей морфологічного способу словотвору, тобто терміни-синоніми, утворені від одного і того самого кореня за допомогою різних словотворчих афіксів. Серед способів творення термінів-синонімів виділяємо наступні: суфіксальний, префіксальний, основоскладання.

Терміни-суфіксальні деривати: *дзвіниця – дзвіничка, благословення – благословенство, кадіння – кадження, постриг – постриження, обіт – обітниця, кропило – кропильниця, хрестильня –*

хрестильниця, престол – престолік, соборець – соборчик, жертovníк – жертвенник, котець – котючка, частинка – часточка – частка, ківорій – ківоріон, митар – митник, духівництво – духовенство, Часослов – Часословець, виголос – виголошення, помазанець – помазаник, дзвінок – дзвіночок – дзвінець, похристосуватися – похристосатися. Словотвірні-морфологічна синонімія спричинена також паралельним існуванням грецизмів різного ступеня словотвірного пристосування: *аналой – аналогій – аналогіон, Ирмолой – Ирмологій – Ирмологіон, стихар – стихарій*.

Терміни-префіксальні деривати: *висвятити – посвятити; відпуст – одпуст, свячене – посвячене, побожно – набожно, обручати – заручати, день алітургійний – день нелітургійний, заручати – обручати, посвяття – післясвяття*.

Скорочення засобами словотворення, що найчастіше утворюються способом основоскладання: *Матір Божя – Богоматір, Святий вечір – Свят-вечір, освячення води – водоосвячення, схима велика – великосхимник, освячення храму – храмоосвячення, Служба Божя – Богослужба*. Більшість таких термінів-синонімів утворюється шляхом сполучення основ слів за допомогою сполучного інтерфікса -о-.

Утворення термінів-синонімів здійснюється також заміною словосполучення словом, співвіднесеним за основою з одним із компонентів словосполучення (часто до цієї основи додається ще і певний суфікс): *Відсічення голови святого Івана Хрестителя – Головосік, неділя М'ясопуста – М'ясопуст, давати шлюб – шлюбувати, первородний гріх – гріхопадіння, блюдо умивальне – умивальниця, середохресний тиждень – середохрестя*.

Терміни-синоніми, утворені за допомогою морфолого-синтаксичного способу, тобто переходу слова з однієї частини мови в іншу. У нашому випадку ідеться, передусім, про субстантивіацію: *вірянин – вірний, обручник – заручений, хрещальник – охрещуваний, псалом зображальний – зображальний, трисвята пісня – трисвяте*.

Терміни-синоніми синтаксичного способу словотвору:

а) терміни-словосполучення, де прикметник залежно від синтаксичної позиції замінено на іменник: *Різдво Христове – Різдво Христа, молитва кадильна – молитва кадила, причасний денний – причасний дня, стихара литійна – стихара на литії, хрестик хрестильний – хрестик для хрещення, ікона житійна – ікона з житієм, тропар заупокійний – тропар за упокій*; б) терміни-словосполучення з відмінною прийменниково-відмінковою формою: *стихари на стиховні – стихари зі стихами, ектенія за оголошених – ектенія про оголошених*.

Отже, під словотвірні-морфологічними синонімами в церковно-релігійній термінології ми розуміємо спільнокореневі похідні з тотожною або нетотожною твірною основою, з тотожним або близьким лексичним значенням, але з різними семантичними і стилістичними відтінками, морфологічними і словотвірними особливостями. Наша стаття не розв'язує усіх питань щодо синонімії у ЦРТ, тому у перспективі дослідження – подальше вивчення церковно-релігійних термінів-синонімів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Михайлова Т. В. Семантичні відношення в українській науково-технічній термінології : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Т. В. Михайлова. – Х., 2002. – 218 с.
2. Кочан І. Синонімія у термінології / І. Кочан // Мовознавство. – 1992. – № 3. – С. 32–34.
3. Боярова Л. Г. Терміни-синоніми як об'єкт термінографії (на матеріалі ринкової термінології) / Л. Г. Боярова, О. А. Покровська ; [под. ред. В. В. Дубачинського] // *Vocabulum et Vocabularium* : сб. научн. трудов по лексикографии. – Вып. 3. – Х. : ХЛЮ, 1996. – С. 60–62.
4. Русина Л. Н. О некоторых вопросах упорядочения и стандартизации терминологии (терминологическая синонимия) / Л. Н. Русина // Термины в языке и речи. – Горький : Изд-во ГГУ, 1985. – С. 25–31.
5. Евгеньева А. П. Синонимические и парадигматические отношения в русской лексике / А. П. Евгеньева // Синонимы русского языка и их особенности. – Л. : Наука, 1972. – С. 5–22.
6. Ковалик І. І. Питання словотвірної омонімії і синонімії в сфері іменників слов'янських мов / І. І. Ковалик // Питання слов'янознавства : матеріали І Славістичної конференції. – Львів, 1962. – С. 5–25.
7. Ахманова О. С. Очерки по общей и русской лексикологии / О. С. Ахманова. – М. : Учпедгиз, 1957. – 295 с.
8. Рогожников Р. П. Соотношение вариантов слов, однокорневых слов и синонимов / Р. П. Рогожников // Лексическая синонимия : сб. ст. / отв. ред. Г. Бархударов. – М. : Наука, 1967. – С. 151–163.
9. Гречко В. А. Однокоренные синонимы и варианты слова / В. А. Гречко // Очерки по синонимике современного русского литературного языка : сб. ст. / отв. ред. А. П. Евгеньева. – М.–Л. : Наука, 1966. – С. 118–135.
10. Симоненко Л. О. Формування української біологічної термінології / Л. О. Симоненко. – К. : Наукова думка, 1991. – 151 с. – (АН УРСР, ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні).

11. Дідківська Л. П. Словотвір, синонімія, стилістика / Л. П. Дідківська, Л. О. Родніна. – К. : Наук. думка, 1982. – 170 с.
12. Нечитайло О. І. Синоніми в лексикографії / О. І. Нечитайло. – К. : Наукова думка, 1987. – 131 с.
13. Сучасна українська літературна мова : Лексика і фразеологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1973. – 440 с.

Матеріал надійшов до редакції 01.04. 2011 р.

Ворона И. И. К вопросу словообразовательно-морфологической синонимии (на материале церковно-религиозной терминологии).

В статье проанализирована проблема словообразовательно-морфологической синонимии в украинской церковно-религиозной терминологии. Рассмотрены взгляды ученых на словообразовательную синонимию и предложено собственное понимание этого явления, определены типы словообразовательно-морфологических синонимов в исследуемой терминосистеме.

***Vorona I. I. Word-Forming and Morphological Synonymy
(Based on the Church-Religious Terminology).***

The peculiarities of the word-forming-morphological synonymy in the Ukrainian church-religious terminology are analyzed in the article. The results of the word-forming synonymy studies are viewed; the author introduces her own interpretation of this linguistic phenomenon and determines the types of word-forming and morphological synonyms in the researched term system.